

บทคัดย่อ

บทความเรื่อง “แม่ชี: โลกของผู้หญิงที่ถูกลืม” ได้อธิบายการนิยามตนเอง และตำแหน่งแห่งที่ของแม่ชีจากประสบการณ์ทางศาสนา และการใช้ชีวิตภายใต้ ปริณทิตลพุทธศาสนาเถรวาทในไทย อันจะนำไปสู่การเชื่อมโยงประสบการณ์ชีวิต ในมิติทางศาสนาของผู้หญิงเข้ากับปฏิบัติการที่แสดงออกในชีวิตประจำวัน ภาย ใต้ความคลุมเครือของสถานะความเป็นนักบวชระหว่างความเป็นอุบาสิกาและ นักบวชหญิง บทความเสนอว่า การนิยามหรือให้คุณค่าความเป็นนักบวชในหมู่ แม่ชีมีความหมายที่หลากหลาย ซึ่งการนิยามดังกล่าวเกี่ยวเนื่องกับมุมมองที่แม่ชี มีต่อตนเอง และสถานการณ์ที่แม่ชีเกี่ยวข้อง สถานภาพความเป็นนักบวชของแม่ชี นั้นเกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางศาสนาในสังคมไทย และสัมพันธ์กับการปฏิบัติและ การบรรลุเป้าหมายในพุทธศาสนาของนักบวชหญิง แม้ว่า ‘การบรรลุธรรม’ ใน พุทธศาสนาจะต้องเกิดขึ้นในมิติประสบการณ์ส่วนบุคคลและจำเป็นต้องปฏิบัติด้วย ตนเอง ทั้งนี้ต้องมีโครงสร้างทางสังคมและพุทธศาสนาที่เอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติ ให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น ซึ่งผู้ศึกษาหมายถึงการมีชุมชนสงฆ์และชุมชนชาวบ้านที่เกื้อกูล ต่อความก้าวหน้าในการปฏิบัติของนักบวชด้วย

คำสำคัญ

แม่ชี, พุทธศาสนาเถรวาท, อัตลักษณ์, เพศภาวะ, พื้นที่ทางสังคม

แม่ซี: โลกของผู้หญิงที่ถูกกลืน

ลัดดาวัลย์ ต๊ะมาฟู

เกริ่นนำ

การศึกษาเรื่อง “แม่ชี: โลกของผู้หญิงที่ถูกลืมนิ่ง” ใช้มิติทัศน์เรื่องอัตลักษณ์การต่อต้าน และพื้นที่ที่สาม เพื่อทำความเข้าใจแม่ชีในฐานะนักบวชหญิง ซึ่งพื้นฐานทางสังคมก่อนบวชและประสบการณ์ทางจิตวิญญาณแตกต่างกันจะนิยามตนเองอย่างไร ในมิติที่ผสมผสานมิติทางวัฒนธรรมและชีวิตทางสังคมอันเป็นทุนเดิมก่อนบวชเข้ากับประสบการณ์ทางศาสนาที่ได้รับในภายหลัง แม้ว่าประสบการณ์ทางจิตวิญญาณในแง่หนึ่งจะเป็นแบบอัตวิสัย (subjectivity) แต่ก็มีแง่มุมที่เป็นรูปธรรมให้ศึกษาได้ อีกทั้งประสบการณ์ดังกล่าวก็วางอยู่บนพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ที่ต้องเผชิญกับการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย เช่นเดียวกัน อาจกล่าวได้ว่า ความเป็นนักบวชหญิงด้านหนึ่งคือผู้หันเข้าหาการปฏิบัติธรรม เพื่อพ้นจากการยึดติดในโลกียวิสัย ด้วยการละทิ้งบ้านเรือน การใช้ชีวิตแบบฆราวาส แล้วหันเข้าหาการปฏิบัติธรรมและถือศีล (ศีล 8 หรือศีล 10) โดยอาศัยอยู่ภายใต้การจัดองค์กรของวัด สร้างสำนักปฏิบัติธรรมของตนเอง หรือปลีกวิเวกโดยไม่ยุ่งเกี่ยวกับสังคมภายนอก ดังนั้น ไม่ว่านักบวชหญิงจะเลือกรูปแบบการบวชหรือใช้ชีวิตแบบใดก็ไม่สามารถไปพ้นจากความสัมพันธ์ทางสังคมและกฎกติกาทางศาสนาได้อย่างเด็ดขาด

หากพุทธศาสนาถือได้ว่าเป็น ‘พื้นที่ของผู้ชาย’ ถ้าเช่นนั้นแล้ว นักบวชหญิงต้องประสบกับสถานการณ์เช่นไร ท่ามกลางวาทกรรมพุทธศาสนา หลักคิด ปรัชญา ความเชื่อที่กีดกันผู้หญิงออกไปจากปริมนทลทางศาสนา นักบวชหญิงเหล่านี้ได้มีปฏิบัติการหรือยุทธศาสตร์เชิงพื้นที่ทั้งที่สร้างพื้นที่ใหม่ (สำนักของตนเอง) เลือกอยู่ในพื้นที่เดิม (วัด) หรือการไม่เลือกสังกัดที่ใดๆ การเลือกดังกล่าวล้วนเป็นการแสดงออกของนักบวชหญิงต่อพลังอำนาจที่กดทับลงมาในรูปแบบแตกต่างกันไป การกระทำหรือการโต้ตอบของนักบวชหญิงนอกจากจะสะท้อนมุมมองที่มีต่อตนเองต่อนักบวชหญิงด้วยกันแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ที่นักบวชหญิงมีต่อกลุ่ม

ทางสังคม บนปัจจัยหรือเงื่อนไขต่างๆ อาทิ รูปแบบการใช้ชีวิตก่อนบวชในชนบท/เมือง การมาจากคนละชนชั้น การผ่านระบบการศึกษา รวมถึงประสบการณ์หลังจากบวช ทั้งหมดที่กล่าวนี้มีส่วนในการเลือกหรือไม่เลือกในปฏิบัติการที่แสดงออกอย่างไรบ้าง ซึ่งผู้เขียนจะได้วิเคราะห์ผ่านมโนทัศน์ต่างๆ ต่อไปนี้

แนวคิดเรื่องพื้นที่ (space) และอัตลักษณ์ (identity)

ในบริบทของโลกาภิวัตน์ มิติเวลาที่เร่งเร็วขึ้นและมิติพื้นที่ที่หดแคบเข้า เพราะการปฏิวัติเทคโนโลยีการสื่อสาร ทำให้ความเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมเป็นไปอย่างหลากหลายซับซ้อนและรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงประสบการณ์เกี่ยวกับเวลา พื้นที่ และแบบแผนชีวิตประจำวันมีผลต่อความรู้สึกที่เรามีกับตัวเอง สิ่งที่เคยเป็นมาตรฐานของระบบคุณค่าและการนิยามอัตลักษณ์ ไม่ว่าจะเป็นครุณา ค่านิยมเรื่องเพศ คุณค่าประเพณีวัฒนธรรมเก่าๆ หรือค่านิยมกลุ่มชาติพันธุ์ ล้วนกระทบกับพลังของโลกาภิวัตน์ การปรับเปลี่ยนนี้แสดงออกได้หลายลักษณะ ทั้งระดับจุลภาคในแง่การปรับเปลี่ยนแบบแผนชีวิตประจำวันของปัจเจก ในแง่การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น จนถึงระดับที่กลายเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (อภิญา เพ็ญฟูสกุล, 2543ค: 1)

พื้นที่จึงเป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่พิจารณาควบคู่ไปกับแนวคิดอื่นๆ เช่น มิติเรื่องเวลา กระแสโลกาภิวัตน์ ชาติพันธุ์ ฯลฯ ซึ่งล้วนแล้วแต่สะท้อนให้เห็นถึงประสบการณ์ของมวลชนหรือปัจเจกที่ว่ายเวียนอยู่ในกระแสต่างๆ ที่ปะทะเข้ามาทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค การศึกษาพื้นที่จึงมีหลายประเภท คือ พื้นที่ทางกายภาพ (physical space) พื้นที่ทางสังคม (social space) และพื้นที่ภายในจิตใจของปัจเจก (mental space) หรือ (spiritual space--ผู้เขียน) (Dear, 1997 อ้างใน อภิญา เพ็ญฟูสกุล, 2543ก: 67) ซึ่งพื้นที่ต่างๆ ดังกล่าวดูเหมือนจะแยก

ขาดจากกันตามความสนใจเฉพาะด้านของแต่ละสาขาวิชา

งานศึกษาชิ้นนี้ ผู้เขียนพิจารณาพื้นที่ดังกล่าวในมิติที่เชื่อมโยงกัน กล่าวคือ พื้นที่ทางกายภาพ (physical space) ด้านหนึ่งคือพื้นที่ทางภูมิศาสตร์จริงๆ เช่น วัด ชุมชน สำนักปฏิบัติธรรม ฯลฯ ซึ่งเราสามารถมองเห็นได้ว่าเป็นรูปธรรม ในอีกด้านหนึ่ง พื้นที่ทางกายภาพยังหมายถึงรวมถึงร่างกายมนุษย์ ดังนั้น การจัดการพื้นที่ทางกายภาพนอกจากจะพิจารณาถึงการจัดแบ่งพื้นที่ภายในวัด สำนักปฏิบัติธรรม ฯลฯ ผู้เขียนยังหมายถึงการจัดระเบียบพื้นที่ทางกายภาพแบบอื่นๆ เช่น การควบคุมการเคลื่อนไหวหรือเคลื่อนที่ของร่างกาย ซึ่งพื้นที่ทั้งสองส่วนดังกล่าวมาอย่างมีความสัมพันธ์กัน เนื่องจากการควบคุมกายของนักบวชหญิงให้อยู่ภายใต้ขอบเขตทางภูมิศาสตร์อย่างใดอย่างหนึ่งก็คือ การกำหนดหรือการจำกัดการเข้าถึงทรัพยากรหรือโอกาสต่างๆ ทางศาสนา ซึ่งทำให้เห็นมิติการเมืองเชิงพื้นที่ (politics of location) หรือการเมืองของการเคลื่อนย้ายและการเข้าถึงโอกาส (politics of mobility and access) (Massey, 1993) หากมองว่าการควบคุมหมายถึงภาวะที่ถูกทำให้ไร้อำนาจ ปิดโอกาส ทางเลือกและความเป็นไปได้ กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญในการพัฒนาตนเองของนักบวชหญิง

การควบคุมกายไม่ได้หมายถึงการก้าวล่วงเข้าไปถึงพื้นที่ภายในจิตใจของปัจเจก (mental space) เช่นนั้นใจย่อมเป็นอิสระอย่างใดก็ได้ ซึ่งเท่ากับว่าแยกใจกับกายออกจากกันอย่างเด็ดขาดโดยมองไม่เห็นความเชื่อมโยงระหว่างสองสิ่งในมิติทางพุทธศาสนา เนื่องจากในทางพุทธปรัชญาศาสนาที่สืบทอดมาได้พิจารณาว่ากายดำรงอยู่คู่กับจิตใจมาโดยตลอด แนวคิดเกี่ยวกับความสำคัญและความสัมพันธ์ของร่างกายต่อการบรรลุธรรม จึงยังมีความหมายและทวีความสำคัญมากขึ้นเมื่อพิจารณาว่าโจทย์ทางปรัชญาส่วนใหญ่ในขนบทางความคิดแบบโลกตะวันออกให้ความสำคัญแก่ ‘ปัญญาปฏิบัติ’ (practical wisdom) หากปัญญาย่อมต้องส่งผลต่อวิถีชีวิตเชิงปฏิบัติ การปฏิบัติที่ย่อมจะมีความสำคัญยิ่งต่อการได้มาซึ่งปัญญา (สุวรรณ

า สถาอานันท์, 2541)

การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างกายและจิตเชิงพุทธปรัชญาดังกล่าว สอดคล้องกับวิธีคิดหลังสมัยใหม่ที่ว่า พื้นที่ในมิติความคิด (mental space) คือ วิธีคิดและความรู้สึกในจิตใจไม่อาจแยกออกจากมิติรูปธรรมที่เป็นเรื่องของ การจัดการพื้นที่ทางภูมิศาสตร์หรือร่างกาย และพื้นที่สองมิติดังกล่าวเชื่อมโยงกันด้วย มโนทัศน์ของอำนาจและการนิยาม เมื่อมีการให้ความหมายสิ่งต่างๆ ด้วยการ นิยาม ทำให้เกิดการแบ่งสิ่งนั้นออกจากสิ่งที่มีไข่นั้น

ดังนั้น การสร้างอัตลักษณ์แก่ตัวเราหรือสิ่งต่างๆ จึงสัมพันธ์กับการสร้าง พื้นที่ของความแตกต่างและการลากเส้นพรมแดน วิธีคิดเชิงพื้นที่ไม่สามารถแยก จากความรู้เกี่ยวกับตัวตน และการจัดระยะห่างระหว่างเรากับสิ่งอื่น พื้นที่ใน มิติที่เป็นมโนภาพ (imagery space) จึงแสดงถึงกระบวนการสร้างภาพลักษณ์ และภาพความจริงของสิ่งต่างๆ (representational space) (Woodward, 1997, Hall, 1997 อ้างใน อภิญา เพ็องฟูสกุล, 2543ก: 68)

พื้นที่ของประสบการณ์ภายในจึงเป็นการรับรู้ที่นักบวชหญิงมีต่อตนเอง ซึ่ง เชื่อมโยงกับการจัดความสัมพันธ์หรือการจัดระยะห่างระหว่างนักบวชหญิงกับกลุ่ม ต่างๆ ทางสังคม อาทิ พระ ชวรวาส นักบวชหญิงด้วยกัน ดังนั้น มิติดังกล่าว จึงเป็นพื้นที่ทางสังคม (social space) เช่น การเลือกรูปแบบการบวช (ชี หรือ สามเณรี) การปฏิบัติตัวในพื้นที่สาธารณะ การเผชิญปัญหาความคลุมเครือทาง สถานภาพ เป็นต้น

พื้นที่ทางสังคม (social space) ยังหมายรวมถึงการจัดระยะทางกายภาพ (ร่างกาย) และการจัดระยะความสัมพันธ์ทางสังคม นักบวชหญิงในฐานะที่เป็น ตัวแสดงหนึ่งย่อมมียุทธศาสตร์เชิงพื้นที่ที่ทั้งรุกและรับ (politics of mobility and access) เพื่อเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ อย่างเช่น โอกาสของการศึกษาธรรม สถานภาพ และสิ่งอื่นใดที่สนับสนุนการใช้ชีวิตเช่นนักบวช ด้วยการหาเครือข่าย

ความสัมพันธ์ การเลือกจะอยู่วัดไหนสำนักใด แม้แต่การสร้างสำนักหรือสถานปฏิบัติธรรมและรูปแบบ/ วัตรปฏิบัติแบบต่างๆ ขึ้นมา

พื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางสังคม และพื้นที่ทางจิตวิญญาณจึงเชื่อมโยงกัน และกันทั้งในทางหนุนเสริมและขัดแย้งกัน นักบวชหญิงจึงเผชิญกับสถานการณ์ที่ต้องต่อรองกับตนเองและผู้อื่นอยู่ตลอดเวลา ความอึดอัดใจจากความคลุมเครือระหว่างการเป็นหรือไม่เป็นนักบวชเกิดขึ้นได้ในระดับที่แตกต่างกันไป ไม่ว่าจะเป็นมิติประสบการณ์ในพื้นที่สาธารณะ เช่น การเก็บค่าโดยสารรถประจำทาง การใช้สิทธิเลือกตั้ง การถูกรับไหว้ การใส่บาตร การประกอบพิธีทางศาสนา รวมถึงการเป็นครูสอนธรรมะแก่พระเณรจึงขึ้นอยู่กับบารมีและการยอมรับเฉพาะบุคคล

ภาวะอึดอัดทำให้นักบวชหญิงหาทางออก ทั้งแบบที่ปฏิเสธโลกภายนอกโดยหันเข้าหาการปฏิบัติเพียงอย่างเดียว เช่น การเข้าเฝ้ายามเป็นเดือนเป็นปี ซึ่งต้องประสบกับสภาวะยากลำบากอย่างยิ่งในเรื่องของการกินอยู่ใช้สอยต่างๆ และอีกด้านหนึ่งคือการออกมาเคลื่อนไหวผลักดันสถานภาพทางกฎหมาย สร้างการยอมรับของสังคม หาเครือข่ายแนวร่วม หรือแม้แต่การเลือกที่จะไม่ทำอะไรเลย ทั้งหมดที่กล่าวมาจึงเป็นปัญหาเฉพาะที่นักบวชต้องเจอ คือ การหา 'จุดลงตัว' โดยไม่ให้น้ำหนักกับมิติทางจิตวิญญาณและมิติทางสังคมด้านหนึ่งมากเกินไป (ซึ่งแม้ซีจะตระหนักหรือไมก็ตาม) เพื่อพ้นจากข้อครหาว่าติดโลกยังไม่ละวางจากการยุ่งเรื่องทางโลก หรืออาจถูกมองว่าละเลยมิติทางสังคมไม่สามารถปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลง

ทั้งนี้ นักบวชไม่สามารถเลือกด้านใดด้านหนึ่งเพียงอย่างเดียวได้ แม้ว่าจะมีวัตถุประสงค์ในการปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาตนเองในด้านจิตวิญญาณ แต่องค์ประกอบทางสังคมก็เป็นส่วนเกื้อหนุนต่อศักยภาพการปฏิบัติธรรมให้ลุล่วง (ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบการบวช แนวร่วม ชุมชนที่เกื้อกูล ฯลฯ) หากมุ่งสร้างการยอมรับและพื้นฐานทางสังคมที่เข้มแข็งย่อมส่งผลกระทบต่อการปฏิบัติธรรมที่ไม่ก้าวหน้า

อัตลักษณ์ของนักบวชหญิงจึงไม่ได้เป็นภาพหยุดนิ่งไม่เปลี่ยนแปลง หากแต่เป็นการเหวี่ยงไปมาอยู่ตลอดเวลาในพื้นที่ที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม (พื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางสังคม และพื้นที่ทางจิตวิญญาณ)

หากมองว่าด้านหนึ่งของอัตลักษณ์ คือ 'ความเป็นปัจเจก' ที่เชื่อมต่อกับพื้นที่ในมิติต่างๆ เข้าด้วยกันและสัมพันธ์กับสังคม การตระหนักรู้ถึงความเป็นนักบวชหญิงจึงเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงและอ้างอิงจากสิ่งที่อยู่ถัดจากตนเองออกไป ประสบการณ์ทางจิตวิญญาณที่มีจุดมุ่งหมายจะไปพันโลก ได้สร้างการเปลี่ยนแปลงในระดับลึกภายในตัวเองตั้งแต่เรื่องของระบบคิด การมองโลก การมองตน นำไปสู่การปรับเปลี่ยนในเชิงบุคลิกภาพและการแสดงออก ตลอดจนการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับกลุ่มบุคคลต่างๆ เช่น นักบวชหญิง พระ ชรราวาส ฯลฯ

การเปลี่ยนแปลงในระดับของจิตดังกล่าว ทำให้เกิดเป็นอัตลักษณ์ของปัจเจกในรูปแบบใหม่ (new subjectivity) ซึ่งมีรากฐานบนอุดมคติของการสลายอัตตา (non-self) ทำให้การแสดงออกของพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไป ดังนั้น การเป็นผู้ปฏิบัติธรรมในขั้นสูง พ้นไปจากแรงดึงดูดของโลกีย์ มิได้หมายความว่าอัตลักษณ์ของความเป็นนักบวชหญิงจะหายไป ตราบเท่าที่นักบวชหญิงต้องมีปฏิสัมพันธ์กับสังคม เนื่องจากอัตลักษณ์ หมายถึง ด้านที่แสดงออกมาของความเป็นปัจเจกภาพภายใน แม้แต่พระอรหันต์ที่สลายมายากการของปัจเจกภายในได้แล้วก็ตาม ท่านก็ยังต้องมีปฏิสัมพันธ์กับคนและสังคมอยู่ดี อัตลักษณ์ที่แสดงออกจึงเป็นอัตลักษณ์ที่อยู่บนฐานของการสลายมายากการแห่งตัวตน ตัวอย่างรูปธรรมที่ชัดเจนของแบบแผนวิธีการดำเนินชีวิตของผู้สมาทานอัตลักษณ์แบบ Non-Self ก็คือ 'พระวินัย' อันเป็นแบบแผนความประพฤติปฏิบัติของอัตลักษณ์ดังกล่าว แนวปฏิบัติตามขั้นตอนต่อกาย ตั้งแต่ท่านั่ง ยืน เดิน นอน การกิน ดื่มน้ำ การกำหนดลมหายใจ ล้วนมีผลโดยตรงต่อกาย มิใช่ฐานะ 'สื่อกลาง' แห่งประสบ-การณ์เท่านั้น แต่มีศักยภาพผลักดันมนุษย์สู่ประสบการณ์การบรรลุธรรมอันยิ่งใหญ่ (สุวรรณา สดา

อานันท์, 2541: 55) ทั้งนี้ ผู้เขียนมิได้หมายความว่านักบวชหญิงทุกรูปไปที่สามารถละทิ้งซึ่งอัตตาได้

อัตลักษณ์แบบ non-self จึงอยู่บนฐานของการควบคุม 'กาย' ร่างกายซึ่งเป็นแดน 'เชื่อมต่อ' ของการกำหนดกันและกันระหว่างสภาพแวดล้อมทางวัตถุและการเลือกของปัจเจก ร่างกายเป็นพื้นที่ของปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน เป็นที่ที่เปิดโอกาสให้มนุษย์แสดงความเป็นตัวเองออกมา (the expressive side of existence) ในแง่ความสัมพันธ์กับโลก โลกข้างนอกมิได้เป็นเพียงแต่อยู่ที่นั่นเฉยๆ รอให้มีคนเปลี่ยนแปลง ทว่าโลกนี้ซึมซาบเข้ามาในเนื้อหนังร่างกาย มีส่วนสร้างชีวิตให้กับร่างนี้เท่าๆ กับที่สามารถถูกจัดการเปลี่ยนแปลงโดยร่างนี้ ในการเปลี่ยนแปลงโลก ร่างนี้ก็เปลี่ยนแปลงตนเองไปด้วย (อภิญา เพ็ญฟูสกุล, 2543ข: 85) ดังนั้นการจัดวางร่างกายของนักบวชหญิงจึงสะท้อนพลังอำนาจที่ควบคุมอยู่ การแข็งขืนหรือยอมตามจึงเป็นยุทธศาสตร์เชิงพื้นที่ในระดับชีวิตประจำวัน การเคลื่อนที่มีได้หมายถึงความเคลื่อนไหวเชิงกายภาพ แต่หมายถึงการเพิ่มหรือจำกัดโอกาสในการโยกย้ายตำแหน่งแห่งที่ทางสังคม โอกาสในการเป็นฝ่ายกำหนดหรือหลีกเลี่ยงการถูกกำหนด ซึ่งย่อมเกี่ยวพันโดยตรงถึงโอกาสและสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร รวมถึงศักยภาพของกลุ่มในการนิยามหรือเปลี่ยนแปลงการนิยามขอบเขตของพื้นที่ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ส่วนตัวหรือสาธารณะ พื้นที่ในระหว่างขั้วทั้งสอง พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์หรือพื้นที่เฉพาะกลุ่มจึงเป็นเวทีการเคลื่อนไหวที่มีชีวิตชีววยิ่ง (Massey, 1993 อ้างใน อภิญา เพ็ญฟูสกุล, 2543ก)

แนวคิดเรื่องการต่อต้าน (resistance) และพื้นที่ที่สาม (third space)

ความมุ่งหวังของนักบวชหญิงที่ต้องการฝึกตนเพื่อจะไปให้พ้นโลกแต่ยังไม่สำเร็จนั้น นักบวชหญิงต้องพบกับบทพิสูจน์ความอดทนขั้นพื้นฐาน การเลือกที่

จะอยู่ในพื้นที่ที่พุทธศาสนาได้จัดวางหรือเปิดทางไว้สำหรับผู้หญิง เช่น การบวชเป็นชี หรือรูปแบบการบวชอื่นๆ เช่น ภิกษุณี สามเณรี แล้วสร้างอาณาจักรทางศาสนาใหม่ เป็นสำนักปฏิบัติธรรมเฉพาะผู้หญิงหรือสร้างทางเลือกอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นทางใด ภาวะกดดันและอึดอัดใจเป็นสิ่งที่นักบวชหญิงต้องพบในระดับที่แตกต่างกันไป ซึ่งด้านหนึ่งอาจจะนิ่งเงียบไม่แสดงออก ในขณะที่อีกด้านหนึ่งแสดงออกผ่านการต่อต้าน ต่อรอง กับตัวแสดงอื่นๆ ล้วนสื่อถึงการรับรู้โลกของนักบวชหญิง และทำให้เรามองเห็นการขังน้ำหนักรของปัจเจกภายใน ที่อยู่บนเงื่อนไขของมิติทางวัฒนธรรม สภาพแวดล้อมที่ถูกรอบตัวเขา กฎเกณฑ์ ค่านิยมทางสังคม ฆาตคติทางศาสนา เป็นต้น

การกระทำและปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของนักบวชหญิงในสถานการณ์ต่างๆ สามารถศึกษาผ่านมโนทัศน์เรื่องการต่อต้าน (resistance) ประเด็นนี้จะช่วยคลายความขัดแย้งระหว่างแนวคิดที่ให้ความสำคัญแก่โครงสร้างและแนวคิดที่เน้นปัจเจก เนื่องจากงานศึกษาชิ้นนี้สนใจศึกษาการหาจุดผสมผสานระหว่างโครงสร้างและปัจเจก การต่อต้านของนักบวชหญิงจึงไม่ใช่การสร้างสถาบันศาสนาของผู้หญิงขึ้นมาใหม่หรือการถอยห่างจากโครงสร้างอำนาจของศาสนาแบบชายสู่วิถีแบบปัจเจก การต่อต้านจึงอยู่ในพื้นที่อำนาจเดิมแต่ประดิษฐ์หนทางการแทรกตัวไปมาในสุญญากาศของอำนาจที่ครอบงำอยู่ ซึ่งทำให้เห็นมิติที่สร้างสรรค์การต่อต้าน

งานศึกษาเรื่องการต่อต้านของผู้ด้อยอำนาจที่รู้จักกันดี คือ “Weapons of the Weak” ของ James C. Scott (1985) ซึ่งเสนอมุมมองการต่อต้านที่ไม่จำเป็นต้องถูกจัดตั้งอย่างเป็นระบบ หรือมีเรื่องราวของการปฏิวัติเสมอไป การต่อต้านสามารถเกิดขึ้นได้ในชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคล และจุดประสงค์ของการต่อต้านอาจไม่จำเป็นต้องพุ่งเป้าไปที่การเปลี่ยนแปลงระบบซึ่งครอบงำผู้ตกเป็นรองเสมอไป หากแต่จุดประสงค์ของการต่อต้านอาจเป็นไปเพื่อการอยู่รอดเลี้ยงชีวิต การทำให้ตัวเองแน่ใจว่ามีความปลอดภัยในชีวิต (Scott, 1985) ใน Domination and

the Art of Resistance: Hidden Transcripts (1990) Scott ได้เสนอการต่อต้านที่เรียกว่า การต่อต้านอย่างแอบแฝง (hidden transcripts) เพื่อทำความเข้าใจการตีความกับปฏิบัติการทางการเมืองของกลุ่มผู้ด้อยอำนาจ โดยศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มผู้ไร้อำนาจที่ถูกกดบังคับว่าจะปรับยุทธวิธีในการแสดงอำนาจของตนอย่างไร

งานของ Scott มักให้ความสำคัญแก่จิตสำนึกในการต่อต้านของผู้ถูกกดขี่ ไม่ว่าการต่อต้านนั้นจะเป็นแบบจัดตั้งหรือซ่อนเร้นก็ตาม แม้ Scott จะพยายามแก้ไขจุดอ่อนของแนวคิดแบบ Marxism โดยให้ความสำคัญกับสามัญสำนึกในชีวิตประจำวัน เน้นการต่อต้านที่ไร้การจัดตั้งและเป็นไปเอง ผลของการเน้นเรื่องความจงใจและจิตสำนึก ทำให้พื้นที่ของการต่อต้านดูเป็นพื้นที่ที่เป็นขั้วตรงข้าม แยกออกได้ต่างหาก และดูราวกับจะเป็นพื้นที่อิสระจากอำนาจและการกดขี่ (อภิญา เพ็ญฟูสกุล, 2543ก)

การดิ้นรนแสวงหาพื้นที่ภายนอกที่ตรงกันข้ามกับอำนาจ ยิ่งเป็นการตอกย้ำมุมมองการต่อต้านแบบเดิม ๆ ซึ่งมองการต่อต้านกับอำนาจเป็นปลายสุดที่ตรงข้ามกัน หากเราเห็นด้วยกับ Stuart Hall (1981) ว่าไม่มีวัฒนธรรมมวลชนใดๆ (popular culture) เป็นอิสระอย่างสิ้นเชิงจากการครอบงำของอำนาจในระบบที่ใหญ่กว่า (Moore, 1992: 92 อ้างใน อภิญา เพ็ญฟูสกุล, 2543ค) เมื่อพิจารณาร่วมกับตรรกะ Both/And Logic ของ Derrida การต่อต้านจึงไม่ใช่สิ่งที่อยู่ตรงกันข้ามกับอำนาจ หากแต่เป็นการผนวกรวมเอาสองสิ่งเข้าไว้ด้วยกัน ดังนั้น เทคนิคของอำนาจและการต่อต้านจึงไม่ใช่การเข้าไปยึดกุมพื้นที่ทางศาสนามาจากพระ หรือการสร้างศาสนาใหม่ที่มีผู้หญิงเป็นผู้นำ

มโนทัศน์เรื่องพื้นที่ที่สาม (third space) จึงเป็นความพยายามที่จะทำให้การต่อต้านก้าวข้ามพ้นการคิดแบบแบ่งขั้วตรงข้าม ซึ่งมักแบ่งแยกขั้วว่า space of domination เป็นพื้นที่หนึ่ง และ space of resistance เป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่แยก

ต่างหาก การคิดเป็นขั้วตรงข้ามดังกล่าวทำให้อำนาจเป็นพื้นที่ 'ตรงข้าม' กับการต่อต้าน อันเป็นการขีดวงจำกัดต่อการต่อต้านเสียเอง เพราะจะทำให้ผู้ศึกษาเฝ้ามองหาแต่การต่อต้านชนิดที่เป็นการปฏิเสธอำนาจอย่างสิ้นเชิงและดัดรนแสวงหา 'พื้นที่ภายนอก' ขอบเขตของอำนาจนั้น (Pile, 1977) อาจกล่าวได้ว่า พื้นที่ที่สาม (third space) ก็คือ การปฏิเสธที่จะหยุดนิ่งหรือหลงหลักปักรากกับการนิยามความหมายหรืออัตลักษณ์ใด ๆ อย่างลงตัว พื้นที่นี้ไม่จำเป็นต้องอยู่นอกพื้นที่ไปจากพื้นที่ของอำนาจและการกดขี่ เพราะไม่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจใดที่จะสมบูรณ์ ซึ่งในงานวิจัยหมายถึงผู้หญิงไม่จำเป็นต้องสร้างศาสนาใหม่ของตนเอง แม้ว่าพุทธศาสนาเชิงโครงสร้างที่เป็นอยู่จะเอื้ออำนวยต่อสถานภาพความเป็นนักบวชก็ตาม เพราะพื้นที่ของอำนาจสามารถเลื่อนไหลและทำให้เกิดช่องว่างที่ปัจเจกสามารถเคลื่อนไหวในระหว่างพื้นที่ของอำนาจนั้น ๆ ในแง่นี้ทั้งอำนาจและการต่อต้านจึงไม่ได้เป็นอิสระจากกันและกัน การต่อต้านจึงหมายถึง การไม่ยอมถูกจัดให้อยู่ในพื้นที่ที่กำหนดให้ ซึ่งมียุทธศาสตร์ด้วยกันหลายประการ

การต่อต้านในความหมายของการเมืองเชิงพื้นที่ (politics of location) จึงเปิดมิติของการต่อต้านให้กว้างขวางออกไป ปัจเจกสามารถประดิษฐ์คิดค้นรูปแบบใหม่ๆ ของการขบถด้วยวิธีการยกย้ายถ่ายเทพื้นที่ (dislocation) ได้ไม่สิ้นสุด การต่อต้านไม่จำเป็นต้องมีเป้าหมายโค่นอำนาจเก่าหรือประกาศความเป็นปฏิปักษ์ชัดเจน (อภิญา เพ็องฟูสกุล, 2543: 89) ดังนั้น การเป็นผู้กระทำเล็กๆ ของนักบวชหญิงภายใต้อำนาจระบบที่ใหญ่กว่ากดทับเป็นทอดๆ แต่ทั้งนี้ก็ไม่ใช่อำนาจใดที่จะครอบงำได้เบ็ดเสร็จสมบูรณ์ ดังนั้น ภายในพื้นที่ทางศาสนาจึงอาจมีช่องว่างพอที่นักบวชหญิงเหล่านั้นจะแทรกตัวไปมาในสุนัญญากาศแห่งอำนาจนั้นได้ ด้วยการสร้างยุทธศาสตร์หรือกลวิธีการต่อต้าน การหลบเลี่ยง การไม่ยอมตามในรูปแบบต่างๆ พลังของการต่อต้านจึงมิใช่การโค่นล้มแต่เป็นการเปิดโอกาสให้เกิดความเป็นไปได้ต่างๆ ขึ้นมา ทั้งการนิยามตัวตนอัตลักษณ์ใหม่ๆ ขึ้น

มา ในเชิงทฤษฎี การต่อต้านจึงช่วยขมวดความสัมพันธ์ของมโนทัศน์ที่กล่าวไว้ข้างต้นทั้งความหมายใหม่ของปัจเจกภาพ ร่างกายและปฏิบัติการ ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ของนักบวชหญิงในความสัมพันธ์ระดับต่างๆ นั่นเอง การนิยามความเป็นนักบวชจึงสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับประสบการณ์ทางจิตวิญญาณของแต่ละปัจเจก

การปฏิบัติธรรมและการเปลี่ยนแปลงตัวตนในระดับลึก (self-transformation)

งานศึกษานี้ได้เจาะจงเลือกกลุ่มตัวอย่างที่แตกต่างกัน ระหว่างกลุ่มแม่ชีวิทยาลัย ซึ่งทำงานด้านการพัฒนาสังคมโดยเน้นการให้การศึกษากับแม่ชี ในขณะที่อีกกลุ่มเป็นแม่ชีที่สังกัดวัดเน้นการปฏิบัติ ผู้เขียนได้สันนิษฐานบนความแตกต่างเบื้องต้นนี้ว่า แม่ชีทั้งสองแบบให้คุณค่ากับการปฏิบัติแตกต่างและเหมือนกันหรือไม่อย่างไร จากประสบการณ์ที่ได้นำเสนอแล้วนั้น พบว่าการปฏิบัติธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งประสบการณ์เฉพาะทางจิตวิญญาณมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของผู้ปฏิบัติ

การให้ความสำคัญกับการปฏิบัติของแม่ชีทั้งสองกลุ่ม ก็เพราะตระหนักดีว่าการปฏิบัติเป็นเรื่องที่แม่ชีละเลยไม่ได้ ดูเหมือนว่าทั้งสองกลุ่มมีจุดเหมือนตรงที่ยอมรับว่าต้องเปลี่ยนแปลงตัวเองระดับลึก ซึ่งเป็นจุดเหมือนของแม่ชีสองกลุ่มที่พูดถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากประสบการณ์ปฏิบัติธรรม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้สามารถแยกย่อยออกเป็น 2 ระดับ คือ การพูดถึงประสบการณ์ทางจิตวิญญาณที่ทำให้แม่ชีผู้ปฏิบัติปรับเปลี่ยนตัวเอง ซึ่งการปฏิบัติธรรมของแม่ชีเพื่อยก ระดับจิตวิญญาณส่วนตน และการปฏิบัติธรรมเพื่อเปลี่ยนตนเองและสังคม ซึ่งส่วนที่แม่ชีทั้งสองกลุ่มมองต่างกันคือ การปฏิบัติที่เน้นการเปลี่ยนแปลงวงกว้างและการเปลี่ยนแปลงแต่ละปัจเจก

การปฏิบัติธรรมเพื่อเปลี่ยนแปลงตัวเองด้านในนั้น แม้ซีในกลุ่มที่สังกัดวัดปฏิบัติมองว่าการเปลี่ยนแปลงในตัวแต่ละปัจเจก เกิดจากการขัดเกลาจิตใจที่หยาบให้ละเอียดขึ้นด้วยการปฏิบัติธรรม ทำให้ปัจเจกเปลี่ยนแปลงตัวเอง หากผู้ปฏิบัติแต่ละคนสามารถเปลี่ยนแปลงตัวเองให้ดีขึ้นได้ และผู้ปฏิบัติเหล่านั้นยังชักชวนคนใกล้เคียงมาปฏิบัติด้วยคอยขยายจากปัจเจกสู่ปัจเจก ซึ่งแม้ซีกลุ่มนี้มองสังคมเหมือนมัดก้านไม้ขีด เมื่อแต่ละปัจเจกพัฒนาตัวเองในทางที่ดีขึ้น ย่อมทำให้สังคมดีตามไปด้วย ซึ่งในความเป็นจริงการขยายผลการปฏิบัติจากคนหนึ่งสู่อีกคนหนึ่งนั้นเป็นการขยายผลที่ช้าอยู่ในวงเล็ก ๆ แต่เมื่อคนที่ถูกชักชวนแล้วปฏิบัติอย่างจริงจังก็จะเกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวคนนั้น ๆ อย่างลึกซึ้ง ทำให้ตัวตนที่มีอยู่ถูกขัดเกลาจิตใจ และการที่จิตถูกขัดเกลาจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงตัวเอง ซึ่งนำไปสู่การปรับความสัมพันธ์ระหว่างตนเองและคนอื่น ๆ อาทิ การที่แม่ซีหรือผู้ปฏิบัติพูดเป็นเสียงเดียวกันว่าบุคลิกและนิสัยบางอย่างได้เปลี่ยนไปหลังจากปฏิบัติธรรมแล้วเป็นระยะเวลาหนึ่ง

ดังนั้น แม่ซีในกลุ่มวัดอริยธรรม/ วัดธรรมรัศมีถูกกล่อมเกลามาด้วยปรัชญาขององค์กรที่เน้นการปฏิบัติเชิงลึกและเข้มข้น จึงให้ความสำคัญกับการปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาจิตวิญญาณของตนเองอย่างลึกซึ้ง ซึ่งจุดแข็งข้อนี้กลับเป็นจุดอ่อนเมื่อมองในทางกลับกัน กล่าวคือ การปฏิบัติในแง่หนึ่งแม้ว่าจะเปลี่ยนแปลงตัวเองที่ทำให้เกิดการปรับความสัมพันธ์กับผู้อื่น แต่ในกลุ่มนี้แม่ซีจะขาดมิติที่คิดเชื่อมโยงปัญหาในชีวิตประจำวันเข้ากับปัญหาเชิงโครงสร้าง เช่น ไม่ได้รับการอำนวยความสะดวกในการเดินทาง หรือการถูกใช้แรงงานอย่างหนักจากวัด เมื่อเกิดอารมณ์ทางลบขึ้นจึงมักจะมองเข้ามาในจิตตัวเองว่ายังถูกฝึกมาไม่ดี ปล่อยให้อารมณ์โกรธหรือโมโหเข้ามาครอบงำ

ในขณะที่การปฏิบัติแบบกลุ่มแม่ซีที่สังกัดวิทยาลัย กลับมองว่าการปฏิบัติต้องเน้นการเปลี่ยนแปลงวงกว้างพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงแต่ละปัจเจก แม่ซีในกลุ่มนี้

เน้นการปฏิบัติธรรมไปกับการศึกษาวิชาทางโลก เนื่องจากการปฏิบัติธรรมจะทำให้ผู้ปฏิบัติเปลี่ยนแปลงตัวเองให้ดีขึ้น แต่การให้การศึกษาของแม่ชีจะทำให้เกิดการเปลี่ยนระบบการศึกษาของแม่ชีที่มีอิทธิพลต่อการยกระดับความสามารถของแม่ชีทั้งทางโลกและทางธรรม ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดของสังคมที่มีต่อแม่ชีว่าเป็นคนไร้ความรู้ความสามารถต้องพึ่งพิงวัดไปวัน ๆ

เนื่องจากงานพัฒนาด้านการศึกษาทำให้แม่ชีที่จบการศึกษาออกไปสร้างการขับเคลื่อนงานพัฒนาสังคม/ ชุมชนแม่ชีและชุมชนฆราวาสได้อย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ การเปลี่ยนแปลงทางจิตวิญญาณที่กระทำในระดับปัจเจกจะไม่นำไปสู่สร้างการเปลี่ยนแปลงในวงกว้างอย่างมีพลัง หากไม่เปลี่ยนโครงสร้างทางสังคมควบคู่ด้วย ซึ่งจุดนี้เป็นจุดแข็งของเถรวาทวิทยาลัยที่อาจเป็นจุดอ่อนได้เช่นกัน หากมุ่งเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมที่เป็นปัญหาอยู่นั้นเป็นจุดขับเคลื่อนใหญ่ขององค์กร อาจทำให้เกิดการตั้งคำถามได้ว่าข้องเกี่ยวกับเรื่องทางโลกมากเกินไป และนำมาซึ่งการตำหนิว่าสิ่งที่ทำนั้นไม่ใช่กิจของผู้ปฏิบัติธรรม ดังนั้น การช่วยคนอื่นให้เปลี่ยนแปลงตัวเองแบบปัจเจกต่อปัจเจกต้องควบคู่กับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม ทั้งกฎหมาย และวิถีคิดของคนในสังคมจึงเป็นประเด็นที่แม่ชีสายพัฒนาต้องหาสมดุล

ความเป็นนักบวชของแม่ชีและปัญหาทางสองแฉ่ง (dilemma)

ชีวิตแม่ชีที่มาจากต่างถิ่น ต่างภูมิภาค ต่างที่มา แต่มาบรรจบกันบนเส้นทางที่ตามรอยคำสอนของพระพุทธองค์ ไม่ว่าจะเหตุผลอะไรก็ตามที่ทำให้แม่ชีเลือกเดินบนทางสายนี้ บนโลกแห่งความเป็นจริงเราพบการแบ่งแยกแตกต่างในทุกอนุของสังคม ไม่เว้นแต่โลกทางศาสนาซึ่งการข้ามพ้นการแบ่งแยกแตกต่างใดๆ เป็นอุดมคติสูงสุด เรามักจะได้ยินได้ฟังอยู่เสมอว่า “ไม่ว่าหญิงหรือชายต่างมีศักยภาพ

ในการบรรลुरुธรรมเท่าเทียมกัน ภายใต้เพศสภาวะที่ต่างกัน หากแต่ความเป็นมนุษย์ไม่ได้ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน สติ ปัญญา ศรัทธา และสมาธิ” แต่ดูเหมือนว่าเส้นทางที่ลาดปูไว้ นั้นจะโรยไว้ด้วยอุปสรรคทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งทำให้แต่ละย่างก้าวของผู้หญิงบนถนนสายนี้ยากลำบากตั้งแต่ครั้งพุทธกาล

ผู้เขียนมักจะคัดค้านเสมอเมื่อใครต่อใครปิดป้ายว่าแม่ชีเป็นผู้ล้มเหลวกับชีวิตทางสังคม ทั้งเรื่องปัญหาครอบครัว หน้าที่การงาน หรือการบวชชีเป็นทางเลือกของผู้ไร้เป้าหมายในชีวิต และทุกครั้งที่ได้ยินคำพูดทำนองนี้ผู้เขียนก็มักจะยกตัวอย่างแม่ชีที่เลือกบวชเพราะมีเป้าหมายทางธรรม หรือแม่ชีที่มีชื่อเสียงเรื่องการปฏิบัติ แต่เมื่อผู้เขียนลงพื้นที่เก็บข้อมูลจึงพบว่าแม่ชีที่ผู้เขียนพบจำนวนไม่น้อยจริงๆ ที่มีปัญหาชีวิตคู่ บ้างบวชเพราะชรา หรือหนีปัญหาชีวิต ซึ่งปรากฏ-การณ์ที่เจอทำให้ผู้เขียนเปลี่ยนมุมมองใหม่ ผู้เขียนยอมรับว่าแม่ชีจำนวนมากเลือกบวชเพื่อหนีปัญหาทางโลก แต่ผิดด้วยหรือที่ผู้หญิงจะเลือกการบวชชีเพื่อยุติปัญหาชีวิตอย่างน้อยการบวชยังคงเป็นทางเลือกหนึ่งให้กับชีวิตในขณะที่หาทางออกไม่พบ

การถามหาเหตุผลการบวชยังอยู่ในประเด็นที่น่าสนใจ แต่สิ่งที่น่าสนใจไปกว่านั้น คือ ตัวนักบวชหรือตัวแม่ชี มองสถานภาพความเป็นนักบวชของตนเองอย่างไร ชีวิตนักบวชมีคุณค่ามากน้อยเพียงไรสำหรับคนที่เลือกเดินทางนี้ เพราะเมื่อพิจารณาการบวชในพุทธศาสนามี 2 ระดับ คือ การบรรพชา (ได้แก่ การบวชเณร) และการอุปสมบท (ได้แก่ การบวชพระ) แม่ชีไม่ได้ผ่านการบวชทั้ง 2 ระดับนี้ ในทางวิชาการจึงไม่ถือว่าแม่ชีเป็นนักบวชในพุทธศาสนา

การบวชของแม่ชีเป็นเพียงการปวารณาตัวว่าจะรักษาศีลข้อที่ 1 ถึงข้อที่ 8 ฉะนั้นโดยลักษณะนี้จึงถือว่าแม่ชีเป็นอุบาสิกา แต่ในความเป็นจริงแม่ชีกลับมีความแตกต่างจากอุบาสิกาที่ทำให้รู้ว่าแม่ชีไม่ใช่อุบาสิกาแบบฆราวาสหญิงโดยทั่วไปก็เพราะมีการแต่งกายเฉพาะตัวเองและปลงผม ซึ่งการรักษาศีล 8 ของแม่ชีจะต้องทำอยู่ตลอดเวลาในขณะที่แต่งกายเป็นแม่ชีและปลงผม ในขณะที่ฆราวาสหญิงอาจ

จะเข้าๆ ออกๆ ในการรักษาстил 8 ได้ ดังนั้น สำหรับตัวแม่ชีแล้ว แม่ชีจะถือว่าตัวเองเป็นนักบวช เพียงแต่ไม่ผ่านขั้นตอนการบวชอย่างเป็นทางการเท่านั้น และเนื่องจากกรมการศาสนาซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงไม่ได้ระบุสถาน-ภาพของแม่ชีออกมาให้ชัดเจนว่าเป็นอะไรกันแน่ การตีความของหน่วยงานราชการต่างๆ จึงไม่เหมือนกัน การให้หรือไม่ให้สิทธิแม่ชีในเรื่องใดบ้างจึงเป็นวิจยารณญาณของหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรงในเรื่องนั้นๆ เช่น กระทรวงมหาดไทยถือว่าแม่ชีเป็นนักบวช จึงไม่มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง แต่กระทรวงคมนาคมถือว่าแม่ชีไม่ใช่ นักบวช จึงต้องเสียค่าโดยสารรถรับจ้างสาธารณะเต็มราคา

‘ความเป็นนักบวช’: การนิยามที่หลากหลาย

สถานภาพความเป็นนักบวชที่คลุมเครือของแม่ชีนั้น ทำให้การตีความหรือนิยามความเป็นนักบวชมีความหลากหลาย และประเด็นนี้เองคือคำถามวิจัยหลักข้อหนึ่ง เพราะการตีความความเป็นนักบวช ขึ้นอยู่กับว่าคนๆ นั้น เกิด เติบโต และอยู่อาศัยที่ไหน อย่างไร ซึ่งเป็นเงื่อนไขของคำตอบที่หลากหลายนั้น หากผู้เขียนได้ใช้คำถามสั้นๆ ถามคนทั่วไปที่พบว่า “คุณคิดว่าแม่ชีเป็นนักบวชไหม” และเมื่อใช้คำถามเดียวกันนี้ถามแม่ชีว่า “แม่ชีคิดว่าตัวเองเป็นนักบวชหรือเปล่า” คำตอบที่ได้รับมีความหลากหลาย อาทิ นักศึกษาหญิงคนหนึ่งตอบว่า “แม่ชีถือว่าเป็นนักบวชเมื่อเทียบสถานะกับผู้หญิงธรรมดา แต่แม่ชีก็ไม่เหมือนพระ” ในขณะที่ชายวัยรุ่นตอบว่า “แม่ชีไม่ใช่ นักบวช หากอิงตามการตีความจากมหา-เถรสมาคม พระเป็นนักบวชอยู่แล้วเพราะมีการยอมรับ” และสำหรับตัวผู้เขียนเองคิดว่าแม่ชีเป็นนักบวช และแม่ชีเองควรจะบอกว่าตนเองเป็นนักบวช เพราะมีสถานภาพความเป็นนักบวช ความหลากหลายของการให้นิยามแต่ละแบบย่อมขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมที่แตกต่างกัน

เนื่องจากความคลุมเครือของสถานภาพความเป็นนักบวชของแม่ชี ทำให้เกิดการตีความที่หลากหลายทั้งจากสถาบันพุทธศาสนา หน่วยงานรัฐ องค์กรทางศาสนา องค์กรพัฒนา ฯลฯ ซึ่งกลายเป็นประเด็นสาธารณะที่ถกเถียงกันอย่างไม่มีวันจบสิ้น ดังนั้น บทความชิ้นนี้จึงยกนำเสนอเสียงของแม่ชีแต่ละปัจเจก รวมถึงมุมมองขององค์กรที่แม่ชีสังกัด (วัดอริยธรรม/ วัดธรรมรัศมี และเถรวินวิทยาลัย) ที่มีต่อประเด็นดังกล่าว

“บวชใจ” และ “อะไรคือนักบวช?”

“จะบวชเป็นแม่ชีหรือไม่ ไม่ใช่ประเด็น เพราะรูปแบบไม่ใช่สิ่งสำคัญ เพราะการบวชเป็นเพียงรูปแบบ การบวชที่แท้จริงอยู่ที่ใจ” น้ำเสียงของแม่ชีวิธนา ที่มีต่อกรณีโยคีหญิงคนหนึ่งซึ่งปฏิบัติอย่างเข้มข้นที่วัดนานกว่า 4 เดือน ขอบวชเป็นแม่ชี 1 พรรษา

คำว่า ‘บวชใจ’ เป็นสิ่งที่เข้าใจยากอย่างยิ่งสำหรับผู้เขียน เนื่องจากผู้เขียนไม่เข้าใจเหตุผลดังกล่าว การบวชใจเป็นเหตุผลที่พระใช้ปิดแม่ชีว่ารูปแบบการบวชไม่สำคัญเท่ากับการบวชใจ และเป็นเหตุผลที่แม่ชีใช้ปฏิเสธโยคีหญิงที่อยากบวชเป็นแม่ชี

“แม่ชีไม่เห็นด้วยที่จะเรียกร้องเรื่องสถานภาพ ทุกวันนี้ก็ได้อยู่แล้ว แม่ชีไม่ได้มีหน้าที่ลุกขึ้นมาเรียกร้องอะไร การเรียกร้องแสดงว่ามีกิเลสมีความอยาก แม่ชีจะมีฐานะเสมอพระไม่ใช่เรื่องเหมาะ” แม่ชีจันทร์เพ็ญไม่เห็นด้วยกับการเรียกร้องสถานภาพแม่ชี “แม่ชีไม่อยากให้ติดยึดกับสมมุติบัญญัติ คนปฏิบัติจะต้องวางสิ่งเหล่านี้ ไม่ควรยึดไว้” ไม่เฉพาะแต่แม่ชีจันทร์เพ็ญเท่านั้นที่มีทัศนะแนวทางนี้ แม่ชีปรีชญาผู้ไม่ต้องการผูกตนเองไว้กับวัดไหนสำนักใดไม่เคยสนใจประเด็นดังกล่าว “การเป็นแม่ชีไม่ได้เสียหายอะไร” แม่ชีปรีชญากล่าว “การเป็นนักบวชหรือไม่เป็น

เพียงแค่อื่อ สำคัญอยู่ที่ใจตนว่ามองตนอย่างไร”

การปฏิบัติธรรมมีวัตถุประสงค์เพื่อขัดเกลาอัตตา ดังนั้น การเรียกร่องตำแหน่งแห่งที่จึงสวนทางกับการเรียกร่องขอสถานภาพทางสังคม ประเด็นเรื่องแม่ชีเป็นนักบวชหรือไม่ และการถามว่านักบวชคืออะไร เป็นเรื่องที่แม่ชีไม่เคยถกเถียงกันในวัดมาก่อน ซึ่งในความเป็นจริงแล้วการไม่ตั้งคำถามอาจไม่ได้เกิดจากการมองไม่เห็นประเด็น แต่อาจมาจากการที่แม่ชีไม่คิดว่าสิ่งเหล่านั้นจะเป็นประเด็นก็เป็นได้ เนื่องจากโลกทัศน์ของแม่ชีถูกขีดวงให้อยู่ในพื้นที่ของวัด มีชีวิตอยู่ในอาณาเขตของเจ้าอาวาส และชีวิตความเป็นอยู่ของแม่ชีนับแต่ถือบวชเป็นต้นมาอาจไม่เคยไปพ้นจากเขตวัด แม่ชีบางรูปไม่ได้ออกไปพบโลกนอกกำแพงกว่า 5 ปี ไม่อ่านหนังสือพิมพ์ ไม่ดูทีวี ไม่มีห้องสมุด ไม่เรียนวิชาทางโลก หรือแม่ชีบางรูปอาจไม่เข้าใจการที่ผู้เขียนป้อนคำถามออกมาเช่นนั้น

วัดอริยธรรม/ วัดธรรมรัศมีให้น้ำหนักกับการปฏิบัติธรรมของสมาชิกค่อนข้างมาก ทั้งพระ เณร แม่ชี รวมถึงโยคี ประกอบกับทางวัดมีโครงสร้างแบบแนวตั้งแบบปิรามิดไทย ถือจารีตตามสายอุปัชฌาย์ การปฏิบัติธรรมเน้นการปฏิบัติแบบปัจเจกสูง คาดหวังให้สมาชิกในวัดปฏิบัติธรรมและรับใช้วัด

เกร็ดวิทยาลักษณ์กับการใช้คำว่า ‘แม่ชีสงฆ์’

ในมุมมองของวิทยาลัยแม่ชีและสถาบันแม่ชีไทย การได้รับการศึกษาดูเหมือนว่าเป็นความสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งสำหรับแม่ชีจนถึงผู้หญิง เนื่องจากสังคมปัจจุบันให้ความสำคัญกับการศึกษา และคนส่วนใหญ่ก็ได้รับการศึกษาระดับชั้นมัธยมและอุดมศึกษาซึ่งอุดหนุนการศึกษาโดยรัฐและครอบครัว ในกรณีของแม่ชีความสามารถในการเข้าถึงการศึกษากลับถูกจำกัดเนื่องจากสถานภาพความเป็นนักบวชที่ลึกลับ โดยทั่วไปแล้วแม่ชีต้องขวนขวายเรื่องการศึกษาด้วยเอง ส่วนใหญ่

แม่ชีจะได้รับบริการบริจาคส่วนบุคคล ซึ่งทุนการศึกษาในส่วนนี้ไม่มีความแน่นอน

แม่ชีสาวิกากล่าวว่า “ทางวิทยาลัยได้เน้นเรื่องการศึกษาเพราะอยากพัฒนาเรื่องการศึกษาของแม่ชี และอยากให้คนในสังคมเข้าใจเรื่องความจำเป็นที่แม่ชีควรได้รับการศึกษา” การเปิดระบบโครงสร้างการศึกษาทางศาสนาพร้อมทั้งการศึกษาวិชาทางโลกของแม่ชีไทย แม่ชีสาวิกายังหวังว่า “ถึงแม้ว่าแม่ชีอาจขาดการศึกษาทางโลกแต่อาจมีการเจริญทางด้านคุณธรรม” “อย่างไรก็ตามแม่ชีเหล่านั้นก็ไม่สามารถที่จะใช้สิทธิ (สถานภาพความเป็นแม่ชี--ขยายความโดยผู้เขียน) เป็นครูอาจารย์ หรือเป็นผู้บริหาร” “แต่ขณะนี้ทางวิทยาลัยมีปัญหาการขาดเงินทุนสนับสนุนทางการศึกษา เพราะแม่ชีขาดสถานภาพทางศาสนาที่แน่นอน จึงไม่ได้รับการสนับสนุนจากสังคม แม้ว่าจะเป็นสถาบันการศึกษาของแม่ชีในพุทธศาสนา”

สำหรับ ‘แม่ชีสงฆ์’ เป็นคำนิยามที่สะท้อนถึงโครงการทางการศึกษาและระบบที่สนับสนุนแม่ชีมากกว่าที่เป็นในปัจจุบัน กล่าวคือแม่ชีในปัจจุบันนั้นจะได้รับการศึกษาหรือไม่ขึ้นอยู่กับภูมิหลังทางการศึกษาและฐานะของแม่ชีแต่ละรูป และนโยบายของวัด/ สำนักแต่ละแห่ง ว่าจะสนับสนุนให้แม่ชีศึกษาภีธรรมและการศึกษาวិชาทางโลกหรือไม่ ดังนั้น การเกิดขึ้นของเถรวินวิทยาลัยในฐานะของสถาบันการศึกษาสำหรับแม่ชีและฆราวาสหญิงมุ่งหวังให้ความรู้แก่แม่ชีอย่างเป็นระบบ รวมถึงการรับรองคุณวุฒิทางการศึกษาแก่แม่ชี สิ่งนี้จะเป็นวิถีทางพัฒนาแม่ชี ซึ่งจะทำให้สังคมเปลี่ยนมุมมองที่มีต่อแม่ชี นอกจากนี้ทางวิทยาลัยยังมียุทธศาสตร์ที่จะพัฒนาสถานภาพแม่ชีโดยการประดิษฐ์ภาษาใหม่ นั่นก็คือคำว่า ‘แม่ชีสงฆ์’ เพื่อยกฐานะแม่ชีให้เป็นนักบวชอย่างแท้จริง และเน้นความเป็นชุมชนอย่างสังฆะ (community) ซึ่งนัยของภาษาต้องการให้พระสงฆ์ (ผู้ชาย) ยอมรับแม่ชีเข้าเป็นสหธรรมมิก ภาษาที่ใช้เน้นเทียบได้กับนักบวชฝ่ายชายที่ประกอบด้วยเนรและพระสงฆ์ ดังนั้นทางวิทยาลัยจึงต้องการผลักดันสถานภาพความเป็นนักบวชด้วยการประดิษฐ์คำว่าแม่ชีและแม่ชีสงฆ์

คำว่า ‘แม่ชีสงฆ์’ เป็นคำที่เน้นอัตลักษณ์ (identity) ความเป็นนักบวชของผู้หญิงที่ถือบวช และเป็นยุทธศาสตร์เชิงสัญลักษณ์ (ภาษา) ที่สะท้อนทิศทางและเป้าหมายการต่อสู้ทางสังคม และต้องการให้พระสงฆ์ยอมรับอย่างเท่าเทียม แต่คำๆ นี้ยังไม่เป็นที่รู้จักและยอมรับทั้งในและนอกวงการพุทธศาสนา ซึ่งสื่อถึงความยากลำบากในการต่อสู้เพื่อผลักดันสถานภาพของแม่ชีว่าเป็นนักบวชจริง

ภายใต้โครงสร้างของเถรวาทวิทยาลัยนั้น ได้วางแผนพัฒนารูปแบบการศึกษาสำหรับแม่ชีอย่างเป็นระบบ กล่าวคือทางเถรวาทวิทยาลัยได้เปิดให้มีการศึกษาระดับสูงสำหรับแม่ชีขึ้นนอกเหนือจากการเรียนในระบบอุดมศึกษาของแม่ชี เช่น การฝึกฝนอบรมแม่ชีให้มีคุณสมบัติที่จะเป็นครูมากขึ้น การอบรมเทคนิคการสอน การพูดในที่สาธารณะ ซึ่งการอบรมทั้งหลายนี้เป็นองค์ประกอบที่ทำให้แม่ชีมีคุณสมบัติที่จะเป็นครูได้มากขึ้น นอกเหนือจากที่กล่าวแล้วนั้น เถรวาทวิทยาลัยยังสนับสนุนให้ผู้หญิงเข้ารับการศึกษาด้านศาสนามากขึ้น เพื่อที่ผู้หญิงเหล่านี้จะเป็นแรงขับเคลื่อนหนุนเสริมกิจการของแม่ชีในภายภาคหน้า

การดำเนินงานข้างต้น ทางวิทยาลัยได้รับความร่วมมือจากสถาบันแม่ชีไทย ในกิจการหลาย ๆ อย่าง เช่น การฝึกอบรมหลักสูตรหลายอย่าง และจัดโครงการทางการศึกษาหลายโครงการ ซึ่งมีผลสะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับการศึกษาจากทั้งสองสถาบัน กล่าวคือทั้งสองสถาบันเห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาทั้งนักบวชและคฤหัสถ์ และโครงการสำคัญหลายอย่างของทั้งสองสถาบัน ได้ออกแบบการช่วยเหลือเพื่อพัฒนาแม่ชีที่มีภูมิหลังทางการศึกษาแตกต่างกันให้สามารถเข้ารับการอบรมตามความเหมาะสม แม่ชีบางรูปอาจมีศักยภาพทางการเรียนในระดับสูง ซึ่งแม่ชีกลุ่มนี้อาจมีโอกาสศึกษาต่อในต่างประเทศ ในขณะที่แม่ชีบางกลุ่มอาจมีความสามารถด้านการเทศน์ หรือการทำกิจกรรมกับชุมชน ก็จะมีการจัดอบรมให้เหมาะสมแก่แม่ชีนั้น ๆ ประธานสถาบันแม่ชีไทยได้กล่าวว่า “ขรราวาสนั้น พรารณาให้แม่ชีได้มีการศึกษา แม่ชีต้องสอนผู้อื่น ขรราวาสจะไม่

เคารพแม่ชี ถ้าแม่ชีมีความรู้ทางศาสนาอย่างเดียว ถ้าเรารู้ธรรมะเท่านั้น จะทำให้ขาดการสื่อสารกับบุคคลทั่วไป” ในขณะเดียวกันทั้งสองสถาบันยังสนับสนุนการศึกษาพุทธศาสนา อาทิ การเรียนอภิธรรมตรี โท เอก และความรู้ทางภาษาบาลีสำหรับแม่ชีด้วย

ทั้งเถรวาทวิทยาลัยและสถาบันแม่ชีไทยต่างตระหนักว่า แม่ความสามารถทางการศึกษาของแม่ชีจะดีขึ้นและแม่ชีบางท่านเป็นที่ยอมรับว่าเป็นผู้มีความชำนาญในด้านวิชาทางโลกนั้นยังเป็นสิ่งไม่เพียงพอ ดังนั้น การพัฒนาแม่ชีจึงต้องให้การศึกษภาษาบาลีควบคู่ด้วย ซึ่งการศึกษภาษาบาลีเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างการยอมรับแม่ชีสงฆ์ เนื่องจากภาษาบาลีเกี่ยวข้องกับการท่องจำบทสวดมนต์ ซึ่งเป็นรูปแบบเกี่ยวกับพิธีกรรมหลายอย่าง แม่ชีสงฆ์ซึ่งเป็นผู้ประกอบกิจกรรมให้กับคฤหัสถ์จึงควรจะต้องเชี่ยวชาญด้านนี้ด้วย

กระบวนการพัฒนาแม่ชีด้วยการให้การศึกษาดังที่ได้กล่าวมานั้น ทางเถรวาทวิทยาลัยและสถาบันแม่ชีไทยหวังว่าจะมีจำนวนแม่ชีที่มีความรู้ทางพุทธศาสนาเพิ่มมากขึ้น ซึ่งสามารถยกระดับ ‘แม่ชีธรรมดา’ ให้เป็น ‘แม่ชีสงฆ์’ ซึ่งสถานภาพแม่ชีสงฆ์จะได้รับความเคารพจากฆราวาสมากขึ้น เนื่องจากฆราวาสเห็นว่าแม่ชีมีความแตกฉานในทางพุทธศาสนาบวกกับความสามารถด้านอื่นๆ

ปัจจุบัน แม่ชีหลายรูปในสังกัดของสถาบันทั้งสองได้มุ่งหวังว่าจะพัฒนาตัวเองและเหล่าแม่ชี ซึ่งแม่ชีเหล่านี้ยังยึดมั่นตามบทบาทของวิทยาลัยในการให้โอกาสทางการศึกษาแก่แม่ชีและเด็กผู้หญิงในประเทศไทย โดยเน้นเสมอเกี่ยวกับความสำคัญของการศึกษา นับตั้งแต่พฤษภาคม 2545 ในช่วง 6 ปี มีแม่ชี 36 รูป และเยาวชนสตรีหลายท่านได้จบการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาพุทธศาสตร์ ปัจจุบันมีนักศึกษากว่า 66 ท่านกำลังศึกษาอยู่ที่วิทยาลัยแม่ชี

การพัฒนาบทบาทของแม่ชีทางการศึกษา นอกจากจะทำให้สถาน-ภาพแม่ชีดีขึ้นแล้ว ยังหวังอีกด้วยว่าจะช่วยบรรเทาความเชื่อที่มีอคติ เช่น การใส่บาตร

หรือทำบุญใด ๆ กับแม่ชีจะไม่ได้บุญเท่ากับทำกับพระสงฆ์ หรือแม้แต่กับสามเณร รวมทั้งการที่แม่ชีเมื่อก่อนบวชเคยปรนนิบัติคนในครอบครัว เมื่อมาบวชจึงมักยินดีทำหน้าที่ปรนนิบัติดูแลพระสงฆ์ ทั้ง ๆ ที่ไม่มีการระบุไว้ในแม่ชีธรรมวินัย แต่เป็นเพียงความเคยชิน และธรรมเนียมปฏิบัติที่เคยทำกันมามากกว่า อีกประเด็นหนึ่งที่ทำให้สถานภาพของแม่ชีไม่ได้รับการยอมรับก็เนื่องมาจากการศึกษาของแม่ชียังเป็นการศึกษาที่ถูกครอบงำโดยระบบที่แม่ชีสอนตาม ๆ กันมา โดยไม่ได้รับการสอนเรื่องเสรีคาถาเลย

ทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายในการนิยามความเป็นนักบวชของแม่ชี สำหรับแม่ชีจากวัดและสำนักปฏิบัติที่เน้นการขัดเกลาจิตใจให้บริสุทธิ์ว่าเป็นหัวใจสำคัญของความเป็นนักบวชและยอมรับความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมระหว่างแม่ชีกับพระได้โดยปริยายและไม่ขัดขืนและไม่มีเป้าหมายจะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมเหล่านั้น นอกเสียจากจะใ้ยุทธศาสตร์เชิงพื้นที่ในชีวิตประจำวันเพื่อหลีกเลี่ยงสิ่งที่ยึดอัดเฉพาะหน้า แต่สำหรับแม่ชีจากมหาวิทยาลัย นิยามความเป็นนักบวชหญิงมีเป้าหมายทางสังคมที่ชัดเจนกว่า และมุ่งจะเปลี่ยนแปลงสถานภาพของตนด้วยการศึกษา อย่างไรก็ตาม เป้าหมายดังกล่าวอาจก่อให้เกิดปัญหาต่อความเป็นนักบวชในอีกด้านหนึ่งได้ เมื่อพิจารณาจากรูปแบบการศึกษาที่การมุ่งเน้นการศึกษาด้านบาลีและการศึกษาทางโลกทำให้ขาดเวลาในการพัฒนา 'ด้านใน' อันเป็นหัวใจของนักบวช การปฏิบัติเพื่อเปลี่ยนแปลงตนเองอย่างถึงรากนี้เป็นสิ่งที่ยากยิ่งซึ่งต้องการการทุ่มเทใส่ใจกับการ 'มองด้านใน' อย่างต่อเนื่อง การเน้นการศึกษา 'ด้านนอก' ในสัดส่วนที่มากกว่าจึงเสี่ยงต่อการเพิ่มพูนและพัฒนาอัตตาซึ่งแท้จริงแล้วเป็นเป้าหมายที่ต้องการละวาง

ปัญหาทางสองแฉ่ง (dilemma) ของแม่ชี

งานศึกษาพบว่าการนิยามความเป็นนักบวช (religious identities) ซึ่งมีจุดเน้นหนักที่แตกต่างกัน 2 แนวข้างต้นนั้นเกิดจากอิทธิพลของอุดมการณ์ขององค์กรการนิยามแต่ละแบบขึ้นอยู่กับเป้าหมายของบริบททางสังคมที่แตกต่างกัน กลุ่มหนึ่งหวังจะพัฒนาแม่ชีให้เป็นผู้นำการพัฒนาสังคม ควบคู่กับการเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งหวังเพียงการทุ่มเทให้กับการปฏิบัติ

ภาวะอึดอัดทำให้นักบวชหญิงหาทางออก ทั้งแบบที่ปฏิเสธโลกภายนอกโดยหันเข้าหาการปฏิบัติเพียงอย่างเดียว เช่น การเข้าเฝ้าเป็นเดือนเป็นปี ซึ่งต้องประสบกับภาวะยากลำบากอย่างยิ่งในเรื่องของการกินอยู่ใช้สอยต่างๆ และอีกด้านหนึ่งคือการออกมาเคลื่อนไหวผลักดันสถานภาพทางกฎหมาย สร้างการยอมรับของสังคม หาเครือข่ายแนวร่วม หรือแม้แต่การเลือกที่จะไม่ทำอะไรเลย ทั้งหมดที่กล่าวมาจึงเป็นปัญหาเฉพาะที่นักบวชหญิงต้องเผชิญ นั่นคือ การหา 'จุดลงตัว' จะทำอย่างไรที่จะต้องให้นำหนักกับมิติทางจิตวิญญาณและมิติทางสังคมทั้งสองด้านพร้อมๆ กันไปโดยมิให้สองเป้าหมายนี้ขัดแย้งกัน เพื่อให้พ้นจากข้อครหาว่ายังติดข้องกับโลกยังไม่ละวางจากการยุ่งเรื่องทางโลกหรืออาจถูกมองว่าละเลยมิติทางสังคมไม่สามารถปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลง

ทั้งนี้ นักบวชไม่สามารถเลือกด้านใดด้านหนึ่งเพียงอย่างเดียวได้ แม้ว่าจะมีวัตถุประสงค์ในการปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาตนเองในด้านจิตวิญญาณ แต่องค์ประกอบทางสังคมก็เป็นส่วนเกื้อหนุนต่อศักยภาพการปฏิบัติธรรมให้ลุล่วง (ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบการบวช แนวร่วมทางธรรม ชุมชนที่เกื้อกูล ฯลฯ) หากมุ่งสร้างการยอมรับและพื้นฐานทางสังคมที่เข้มแข็งย่อมส่งผลกระทบต่อการปฏิบัติธรรมที่ไม่ก้าวหน้า อัตลักษณ์ของนักบวชหญิงจึงไม่ได้เป็นภาพหยุดนิ่งไม่เปลี่ยนแปลง หากแต่เป็นการเหวี่ยงไปมาอยู่ตลอดเวลาในพื้นที่ที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม (พื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางจิตวิญญาณ)

หากพิจารณาจากมุมมองทางสังคมชีวิตของแม่ชีหรือนักบวช ต่างก็เป็นชีวิต

ที่สละโลกสละพันธนาการ มองอย่างตื่นๆ ดูเหมือนหนีสังคมตัดขาดจากสังคม ในความเป็นจริงแล้วชีวิตของนักบวชก็เกี่ยวข้องกับสังคมอยู่ตลอด ไม่เคยตัดขาดจากสังคมเลย ความหมายที่ว่าหนีสังคมหรือไม่อยู่กับสังคมนั้นก็ถูกอยู่ในแง่หนึ่งในระดับหนึ่ง คือ แม่ชีจะไม่ดำเนินชีวิตทางสังคมตามแบบฆราวาสวิสัย จะหนีจากสังคมแบบนั้นมาปลีกตัวอยู่คนเดียว หรือเป็นหมู่คณะเพราะมุ่งความหลุดพ้น ชีวิตที่ปลีกจากสังคมแบบฆราวาสนั้นเอื้อต่อการแสวงหาความหลุดพ้น ส่วนที่ว่าชีวิตของแม่ชีเกี่ยวข้องกับสังคมอยู่ตลอดเวลานั้น มีความหมายว่า แม่แม่ชีจะปลีกตัวออกจากสังคมไปเป็นอยู่อีกแบบหนึ่ง แต่ในแง่มุมหนึ่ง การดำเนินชีวิตด้วยปัจจัย 4 ของท่าน ก็ต้องเกี่ยวข้องกับผู้อื่น คือต้องอาศัยสังคมชาวบ้านในการแสวงหาปัจจัย 4 ในความหมายนี้ก็กล่าวได้ว่าชีวิตท่านไม่อาจหลีกเลี่ยงหนีจากสังคม ไม่ว่าแม่ชีจะอยู่ในวัด สำนักปฏิบัติธรรม หรือวิทยาลัย เพราะพื้นที่เหล่านั้นก็เป็นส่วนหนึ่งของสังคม/ ชุมชน และเมื่อท่านประพฤติธรรมเพื่อหลุดพ้นจนถึงที่สุดแล้ว เสร็จกิจอันเป็นของตนแล้ว ชีวิตของท่านจะมีอยู่เพื่อผู้อื่น เพื่อสังคมเท่านั้น ในแง่นี้จึงมีความชัดเจนว่าชีวิตแม่ชีมิใช่ชีวิตที่หนีสังคมตัดขาดจากสังคม ท่านเพียงต้องปลีกลดห่างจากสังคม เว้นขาดจากกิจกรรมทางสังคมแบบชาวบ้าน เกี่ยวข้องกับสังคมในบางแง่ เมื่อทำกิจแห่งตนให้เสร็จสิ้นแล้วกลับมาทำกิจเพื่อผู้อื่น เพื่อสังคมอย่างเต็มที่ หากมองจากพื้นที่ทางกายภาพที่แม่ชีอยู่ไม่ว่าจะเป็นวัด สำนักปฏิบัติธรรม หรือวิทยาลัย พื้นที่เหล่านั้นต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของสังคม

การที่ทางวัดอริยธรรม/วัดธรรมรัศมีเน้นการพัฒนาจิตวิญญาณด้านในมาก นั้น ทำให้แม่ชีไม่สามารถคิดเชื่อมโยงมิติทางสังคมกับมิติจิตวิญญาณอย่างเห็นปฏิสัมพันธ์ นอกเสียจากการเน้นให้วางเฉยต่อโลกภายนอก และให้เห็นว่าโลกภายนอกทั้งหมดก็เป็น “เพียงสิ่งที่มันเป็นอยู่” เท่านั้นเอง ในขณะที่แม่ชีกลุ่มเถรี

วิทยาลัยมุ่งเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมที่ไม่เอื้อต่อชีวิตแม่ชี โดยเริ่มจากการยกระดับการศึกษาแก่แม่ชีทั้งวิชาทางโลก บาลี อภิธรรม ควบคู่ไปกับการฝึกแม่ชีให้ทำงานพัฒนาสังคม และไม่ละทิ้งการปฏิบัติธรรม แม่ชีที่มุ่งเน้นการทำงานด้านพัฒนาจะต้องพบและข้องเกี่ยวกับกิจทางโลก ซึ่งการทำงานเพื่อสังคมนี้ต้องควบคู่ไปกับการปฏิบัติธรรมเพื่อตนเอง

บทส่งท้าย: ‘การบรรลุธรรมแบบปัจเจก’ จากมุมมองของผู้เขียน

การนำเสนอเรื่องราวต่างๆ ของแม่ชีซึ่งโดยรวมแล้วการดำเนินชีวิตของแม่ชีอาจเป็นเรื่องไม่พึงปรารถนาสำหรับใครหลายคน ผู้เขียนเคยถูกตั้งคำถามว่า “ทำวิจัยเรื่องแม่ชีแล้วคิดจะบวชเป็นแม่ชีไหม” ซึ่งผู้เขียนมักจะยิ้มแทนคำตอบ เพราะรู้ว่าคำถามนั้นเป็นเพียงการพูดเล่นชวนหัวเท่านั้น แต่คำพูดเช่นนี้ก็ทำให้ฉุกคิดด้วยเช่นกันว่าตัวเองคิดอย่างไร ใจจริงผู้เขียนไม่เคยคิดที่จะบวชชีเลย แม้ว่าจะรู้สึกคิดทบทวนอย่างดียิ่งคงยืนยันคำตอบเดิม

การปฏิเสธที่จะบวชไม่ได้หมายความว่าผู้เขียนจะปฏิเสธคุณค่าการปฏิบัติธรรม แต่เงื่อนไขทางสังคมที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการบวชเป็นแม่ชี ผู้ปฏิบัติธรรมจำเป็นต้องมีสถานที่สัปปายะ และเอื้อต่อการปฏิบัติธรรม ซึ่งกรณีนี้ไม่จำเป็นต้องหมายความว่าถึงสถานที่พักพิงอย่างเดียว แต่หมายถึงชุมชน สังคมโลก เพราะการบรรลุธรรมแบบปัจเจกโดยไม่อิงสังคมนั้นยาก การเป็นผู้บรรลุแล้วหรือแม้แต่เป็นอรหันต์ไม่ได้หมายความว่าไม่ต้องพึ่งพิงสังคม

ในสังคมที่ยังมองแม่ชีอย่างดูแคลน บ้างว่าไม่ต่างจากขอทาน ชุมชนแม่ชีเหมือนบ้านพักคนชรา สังคมที่ขาดจิตใจที่เกื้อกูล มุมมองทางวัฒนธรรมที่ปิดตายว่าผู้หญิงบวชเป็นภิกษุณีไม่ได้ ถึงผู้หญิงบวชเป็นแม่ชีก็ไม่นับว่าเป็นนักบวช ถ้าเช่นนั้นจะหาโครงสร้างอะไรเล่าที่จะเป็นฐานรองรับผู้หญิงที่สนใจใฝ่ปฏิบัติธรรม หากสังคมยังยึดติดกับการมีอยู่ของนักบวชหญิงในฐานะชายขอบของพุทธศาสนา

เชิงอรรถ

¹ เกร็ดคำนี้เป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎกที่ให้รายละเอียดทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความ เป็นอยู่ของคณะพระภิกษุณีสงฆ์

ปฏิเสธการรับรู้ปัญหาใดๆ ที่นักบวชหญิงต้องพบเจอ

ทั้งนี้ ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่าการเป็นคนชายขอบในพุทธศาสนาอาจเป็นแรงผลักดันหนึ่งที่ทำให้แม่ชีพยายามต่อสู้ดิ้นรนหาพื้นที่ทั้งพื้นที่ทางกายภาพและพื้นที่ทางสังคม นอกจากนี้แม่ชีบางกลุ่มที่ดิ้นรนค้นทางพื้นที่เหล่านั้นไม่ได้ก็มักให้นำหนักกับการพัฒนาทางจิตวิญญาณ ❖

บรรณานุกรม

สุวรรณา สถาอานันท์ (2541) “กายกับการบรรลुरुธรรม” ปรีติดา เจริมเฝ้า

กอนันตกุล (บก.) ใน *เผยร่าง-พร่างกาย: ทดลองมองร่างภายใน*
ศาสนา ปรัชญา การเมือง ประวัติศาสตร์ ศิลป และมานุษยวิทยา.

กรุงเทพฯ: คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัย

ธรรมศาสตร์. หน้า 51-62.

อภิญา เพ็องฟูสกุล (2543ก) “ศาสนทัศน์ของชุมชนเมืองสมัยใหม่ ศึกษา

กรณีวัดพระธรรมกาย” *พุทธศาสนศึกษา* 5 (1): 1-88.

อภิญา เพ็องฟูสกุล (2543ข) “พื้นที่ในทฤษฎีสังคมศาสตร์” *วารสาร*

สังคมศาสตร์ 12 (2): 63-101.

อภิญา เพ็องฟูสกุล (2543ค) “ศาสนา” *คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและ*

มานุษยวิทยา (บก.) ใน แนวความคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม.

เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. หน้า 77-86.

อภิญา เพ็องฟูสกุล *อัตลักษณ์: การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด.*

เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- Massey, Doreen (1993) "Power Geometry and a Progressive Sense of Place", in Jon Bird (ed.). *Mapping the Futures: Local Cultures and Global Change*. New York: Routledge. pp. 59-69.
- Pile, Steve (1995) "Introduction: Opposition, Political Identities and Spaces of Resistance", in Steve Pile and Michael Keith (eds.). *Geographies of Resistance*. New York: Routledge. pp. 1-32.
- Scott, James (1985) *Weapons of the Weak: Every Form of Peasant Resistance*. New Haven: Yale University Press.
- Scott, James (1990) *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press.